

ВИСВІТЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ІСТОРІЇ СЕРБІЇ 1878 - 1918 РР. НА СТОРІНКАХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ УКРАЇНИ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Світлана ЧЕРНІК (м. Кіровоград)

У статті проаналізовано історіографію політичної історії Сербії 1878–1918 рр. на сторінках періодичних видань України.

Ключові слова: політична історія Сербії 1878–1918 рр., періодичні видання України, історіографія.

The article analyzes the historiography of the political history of Serbia 1878–1918 he was on the pages of periodicals of Ukraine.

Key words: Serbia's political history 1878–1918-th, periodicals Ukraine, historiography.

Політична історія Сербії кін. XIX – поч. XX ст. завжди привертала увагу дослідників, свідченням чого було написання ними значної кількості праць. На наш погляд, усю наукову літературу із зазначеної проблематики можна розділити на чотири групи: праці російських істориків до 1917 р.; доробок радянських учених; сучасна російська та українська історіографії (після 1991 р.); дослідження зарубіжних науковців.

Охарактеризуємо першу групу наукових робіт, важливість яких полягає у тому, що їхні автори були сучасниками тих подій. Серед російських дореволюційних дослідників історії балканських народів необхідно назвати О. Погодіна [40], П. Мілюкова [29], В. Якушкіна [59] та інших. На особливу увагу заслуговують праці О. Л. Погодіна. У монографії “Історія Сербії” [40] він стисло викладає політичну, економічну, соціальну та культурну історії Сербії від початку заселення Балканського півострова до 1914 року, однак практично не торкається питань міжнародних відносин та зовнішньої політики. У розділі XIV “Сербське королівство” праці “Слов’янський світ. Політичне й економічне становище слов’янських народів перед війною 1914 р.” [41] О. Погодін розкриває історичні події цього періоду, він високо оцінює Конституцію Сербії 1888 року, яка на перше місце поставила конституційні права сербських громадян, тим самим зменшила роль королівської влади в державі.

Однією з вагомих праць, у якій зроблена спроба комплексного розгляду балканського питання, є “Балканська криза і політика Ізвольського” П. Мілюкова [29]. Автор аналізує політику Росії в балканському регіоні на початку XX ст. та відзначає, що невдачі дипломатії (переговори з Еренталем у Бухлау 1908 р., анексія Боснії та Герцеговини 1908 – 1909 рр.) справили негативне враження на російську громадськість, яка всю відповідальність за ситуацію поклала на міністра закордонних справ А. П. Ізвольського.

Після закінчення балканських війн 1912 – 1913 рр. з'явилися праці, автори яких намагалися осмислити нещодавні події та дати їм оцінку. Важливими для вивчення перебігу воєнних дій є ряд робіт, в яких детально описуються театр війни, сили, плани та операції сторін [2; 46; 59]. Зокрема, у дослідженні В. Якушкіна “Балканські війни та їхні результати” аналізується зовнішня політика Росії й європейських країн. Історик відводить російській державі головну роль у створенні Балканського союзу та пов'язує причини розв'язання Першої світової війни з результатами балканських війн [59].

Отже, дипломатичні відносини та події на Балканах кін. XIX – поч. XX століття стали об'єктом багатьох праць дореволюційних істориків, у яких зібрано значний фактологічний матеріал. Однак ґрунтовних наукових досліджень до 1917 року з політичної історії Сербії 1878 – 1918 рр. не проводилося. Періодичні видання Російської імперії як історичне джерело не використовувалися. Праці цього періоду мали публіцистичний та описовий характер, бо були підготовлені переважно сучасниками подій.

До другої групи наукової літератури віднесемо праці радянських учених. Актуальними темами їхніх наукових робіт були міжнародна політика та зв'язки з балканськими народами [31; 34; 42], державницькі перетворення в Сербії [17; 36], події балканських війн 1912 – 1913 рр. [21; 30] тощо.

Серед незначної кількості публікацій цього періоду, присвячених внутрішній політичній історії Сербії 1878 – 1918 рр. та еволюції її державності, на нашу думку, слід відзначити наукові доробки В. Н. Виноградова, С. І. Данченка, А. В. Карасьова, А. З. Нюркаєвої. Так, В. Н. Виноградов [6] у своїй статті досить стисло розкриває процеси утворення держав у Південно-Східній Європі в XIX – поч. XX ст. та лише побіжно торкається особливостей становлення незалежної Сербії. Науковець указує на спільні типові риси в державотворенні на Балканах: ведення національно-визвольної боротьби; схожість етапів формування державності – від автономії (або зміцнення та її розширення) до повної незалежності; велике значення міжнародного фактора тощо.

Політичні процеси в Сербії у другій половині XIX – початку XX ст. та ставлення до них Росії у загальних рисах висвітлені в публікації С. І. Данченка і А. В. Карасьова „Основні етапи розвитку сербської буржуазної державності й Росія (1858 – 1903)” [19]. Історики вважають, що Берлінський договір 1878 р. та статус незалежності є важливими точками відліку нового етапу еволюції сербської державності. Головним напрямком внутрішнього розвитку Сербії визначалася конституційна реформа, результатом якої стало прийняття Конституції 1888 року.

Важливою для вивчення політичних процесів у Сербії на початку ХХ ст. є публікація А. З. Нюркаєвої „Травневий переворот 1903 р. в Сербії (його причини і наслідки)” [36]. На основі матеріалів Архіву зовнішньої політики Росії та сербських джерел автор статті детально зупиняється на причинах палацового перевороту, серед яких основною називає об’єктивні наслідки капіталістичного розвитку Сербії.

Події напередодні сербо-болгарської війни 1885 року описуються в статті В. К. Терехова „Сербія і Румелійський переворот 1885 року” [50]. Автор висвітлює дипломатичну підготовку війни, політику підбурювання Віденського кабінету та нерішучість дій російського уряду. Саме така позиція великих держав, як уважає історик, дозволила розпочати сербському королю Мілану війну з Болгарією.

Значна кількість публікацій радянських учених присвячена саме історії міжнародних відносин початку ХХ ст. і політиці європейських країн на Балканах. На основі широкої джерельної бази в монографії І. С. Галкіна „Дипломатія європейських держав у зв’язку з визвольним рухом народів європейської Туреччини в 1905 – 1912 рр.” [12] розкривається історія Балканських війн та національно-визвольний рух південнослов’янських народів. Проблемі анексії Боснії та Герцеговини 1908 року Австро-Угорщиною приділено увагу в монографії К. Б. Виноградова „Боснійська криза 1908 – 1909 рр. Пролог світової війни” [7]. На основі матеріалів Архіву зовнішньої політики Російської імперії у ній розглядаються позиції європейських держав у зв’язку із загостренням ситуації на Балканах. Слід відзначити, що вчений, аналізуючи у своїй праці зовнішню політику Росії, лише частково показав дії Франції та Англії, які залишилися пасивними під час боснійської кризи.

Відомим дослідником балканської проблематики був Ю. А. Писарев [38; 39], який у своїх працях розкривав міжнародні відносини й політику європейських держав напередодні Першої світової війни, причини виникнення конфлікту в балканському регіоні, процес формування Балканського союзу, причини війн 1912 – 1913 рр. та частково історію південнослов’янських народів. Автор характеризує внутрішню ситуацію в Сербії на початку ХХ століття та приходять до висновку про значну роль армії в житті країни після перевороту 1903 року.

У зв’язку з тим, що для нашого дослідження важливим є аналіз матеріалів преси України 1878 – 1918 рр., що видавалася у складі Російської імперії, слід звернути увагу на праці, які характеризують журналістику та періодику в зазначений період. Історії й теорії преси присвячені праці В. Ігнатієнка [22; 23], П. Федченка [51], П. Вороб`я [11] та Г. Сургая [48]. Зокрема, у 20-х рр. ХХ ст. В. Ігнатієнко дав короткий огляд преси 1905 – 1914 рр. та запропонував її періодизацію. У статті П. Вороб`я „З історії української преси в Росії (1905 – 1914 рр.)” досліджується україномовна

преса, яка виходила в Україні, за її ідейним спрямуванням – буржуазно-націоналістичне, революційно-демократичне, буржуазно-ліберальне. Г. Сургай у публікації “Періодичні видання на Україні в роки нового революційного піднесення (1910 – 1914)” у загальних рисах розкрив умови розвитку періодичних видань, які виходили російською та українською мовами.

Таким чином, радянська історіографія приділяла значну увагу дослідженню проблемних питань історії балканського регіону кін. XIX – поч. XX ст. Праці вчених цього періоду є надзвичайно цінними, оскільки вони ввели до наукового обігу значний пласт архівних та іноземних документів. Вперше досліджувалися окремі аспекти міжнародної політики великих держав на Балканах, становлення державності південнослов'янських народів тощо. У цей період були зроблені перші кроки до висвітлення політичної історії Сербії 1878 – 1918 рр. через публікації періодичних видань Російської імперії.

До третьої групи наукової літератури віднесемо праці російських та українських учених. У їхніх розробках на основі введення в обіг нових історичних джерел, недоступних раніше, досліджується процес державотворення державності в незалежній Сербії, діяльність політичних партій та їхніх лідерів, здійснюється оцінка геополітичної ситуації в Європі кін. XIX – поч. XX ст. та ролі Сербії в об'єднавчому процесі на Балканському півострові тощо.

У сучасній історіографії можна відзначити зростання інтересу до проблем формування сербської державності протягом 1878 – 1918 рр. У колективній монографії “Балкани в кінці XIX – поч. XX ст.: Нариси становлення національних держав і політичної структури у Південно-Східній Європі” [3], яка має загальний характер, простежується еволюція органів влади молодій незалежній державі Сербії “на шляху від автократії до конституціоналізму”, характеризується діяльність новостворених політичних партій.

Не можна оминати увагою працю С. І. Данченка [18], яка присвячена розвитку сербської державності 1878 – 1903 рр. та її відносинам з Росією. Однією з головних особливостей становлення незалежної Сербії після Берлінського конгресу 1878 р. автор називає посилення економічного й політичного впливу монархії Габсбургів у цьому регіоні й одночасне послаблення позицій Росії. Конституцію Сербії 1888 року оцінює як “компроміс загальнонаціонального характеру” [18].

Відомим російським фахівцем з політичних процесів у Сербії кін. XIX ст. – поч. XX ст. є А. Л. Шем'якін. Зокрема, у його працях розкриваються: політичне життя сербської держави [57], роль радикальної партії в історії Сербії та діяльність її лідерів [54; 55], зміст і значення Конституції 1888 року [56] та особливості сербського суспільства [58].

Проблемні питання розвитку сербської державності на поч. ХХ ст. висвітлюються в публікаціях інших російських істориків. Зокрема, у працях О. М. Курчатової [26; 27], Я. В. Вишнякова [9; 10], В. С. Винокурова [8], наголошується на активній ролі армії у суспільному житті сербів, яка стала реальною політичною силою на початку ХХ століття. Російський історик К. В. Никифоров у своїй статті „Парламентаризм у Сербії у ХХ ст.” відмічає, що переворот 1903 року був одним із небагатьох випадків, коли замість установавання військової диктатури влада передавалася демократично обраним державним структурам [35]. Важливим з огляду оцінки ролі Сербії у балканському регіоні є наукова розвідка В. Фрейдзона [53], у якій автор розкриває суть „югославізму” як утопічну форму націоналізму й теорію національної єдності південнослов’янських націй. Одними із джерел зазначених праць є періодичні видання Російської імперії та Сербії. Преса, яка виходила на території України, російськими істориками не вивчалася.

Щодо внутрішньополітичного становища Сербії на початку ХХ століття та його розкриття в періодиці Російської імперії й України цінними для нас є наукові розвідки О. Г. Кострикової і І. А. Глічова. Праця О. Г. Кострикової „Російська преса та дипломатія напередодні першої світової війни, 1907 – 1914 рр.” [24] містить значний обсяг зовнішньополітичної інформації, що була опублікована в пресі Російської імперії того часу. У монографії досліджуються публікації газет „Московские ведомости”, „Новое время”, „Голос Москвы”, „Русские ведомости”, „Русское слово”, які виходили на території Росії. Окремі періодичні видання України згадуються лише як друковані органи, з якими співпрацювали тогочасні кореспонденти, повідомляючи про події з-за кордону. Інший дослідник цієї проблематики І. А. Глічов більше уваги приділив саме змісту публікацій у періодиці Російської імперії початку ХХ ст. та простежив думку громадськості щодо балканського питання 1908 – 1913 рр. [13; 14; 15] Зокрема, в одній зі статей І. Глічова [16] зроблена фактично єдина спроба аналізу надрукованих матеріалів воєнного кореспондента „Киевской мысли” на Балканах Л. Троцького.

Міжнародна ситуація на Балканах та її загострення в кін. ХІХ ст. знайшла своє розкриття в працях українських істориків. Зокрема, у дисертації О. О. Лисова досліджується місце Сербії в системі міжнародних відносин у Європі в кінці ХVІІІ – 70-ті роки ХІХ ст. На думку автора, початок Східної кризи 1875 р. й ослаблення влади Османської імперії на Балканському півострові були поштовхом до активізації зовнішньої політики Сербського князівства з метою одержання незалежності [28]. Хронологічні рамки наукової роботи О. О. Лисова не дають змоги простежити становище Сербії в міжнародних відносинах після здобуття нею незалежності 1878 року.

Дисертаційне дослідження В. Л. Самчука присвячено боротьбі великих держав Європи за винятковий вплив у південнослов'янських країнах і міжнародним відносинам у регіоні в др.пол.70 – 80-х рр. ХІХ ст. [47]. У контексті досліджуваної теми автор праці оцінює політику європейських країн стосовно Сербії як суперечливу. В. Л. Самчук у своїй дисертації розглядає сербську державу спільно з іншими південнослов'янськими країнами, не торкаючись питання впливу політики європейських держав на внутрішнє становище Сербії.

Розумінню проблем балканської політики Росії під час анексії Боснії та Герцеговини 1908 р. й Балканських війн 1912 – 1913 рр. сприяє дисертація Т. О. Ваколюк [5]. У дослідженні Т. О. Ваколюк використано широке коло архівних документів, матеріалів періодики, мемуарної літератури, що дало можливість простежити реакцію громадськості Російської імперії на події балканських війн. У науковій роботі побічно розкривається вплив подій на внутрішньополітичне становище Сербської держави на поч. ХХ ст.

Після проголошення незалежності України 1991 р. значно зріс інтерес науковців до національної періодики як історичного джерела. Ґрунтовне дослідження преси здійснюється в науково-дослідному центрі з вивчення періодичних видань при Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника. Центр створений 1993 року. Так, у публікаціях М. Романюка [44], М. Нечиталюка [32;33], І. Крупського [25] розглядаються питання методології вивчення преси, визначаються пріоритетні напрямки її вивчення. На увагу заслуговують дисертаційні роботи Г. Я. Рудого [45], Ю. М. Половинчак [43], Н. П. Олешка [37], О. А. Яцина [60], Т. В. Антонченка [1], О. М. Березовського [4], які в контексті досліджуваних проблем вивчають періодичні видання України кін. ХІХ – поч. ХХ ст. та аналізують зміст друкованих матеріалів.

Таким чином, у сучасній російській та українській історіографії науковці на основі нових архівних документів, публікацій преси Російської імперії продовжують досліджувати зовнішньо- та внутрішньополітичну історію Сербії кін. ХІХ – поч. ХХ ст. Проте на базі цих досягнень необхідно проводити подальшу наукову роботу, особливо щодо більш поглибленого вивчення змісту матеріалів періодичних видань. На сьогодні фактично немає комплексної праці з висвітлення політичної історії Сербії у 1878 – 1918 рр. через публікацій преси України.

Четверта група історіографії проблеми подана працями зарубіжних істориків. У значній кількості праць, присвячених проблемам Балканського півострова ХІХ – ХХ ст., переважно наголошується на зіткненні інтересів великих держав, зокрема Росії та Австро-Угорщині, менше уваги приділяється суспільно-політичному розвитку Сербії. Зокрема, с. Фей [52], А. Дж. Тейлор [49] та А. Дебідур [20], досліджуючи міжнародні відносини ХІХ-ХХ ст.ст., дійшли висновку, що Балканський союз, через який Росія

намагалася вирішити питання статусу чорноморських проток Босфору та Дарданелл, мав антитурецьку спрямованість.

Важливими для висвітлення політичної історії Сербії 1878 – 1918 рр. є праці сербських істориків початку ХХ ст., серед яких слід назвати Й. Ристича, с. Новаковича, А. Белича, М. Мілоєвича, с. Станоевича та інших. Зокрема, політичний діяч Й. Ристич, досліджуючи історію сербської дипломатії другої половини ХІХ століття, показав комплекс проблем у взаємовідносинах Сербії з Туреччиною і великими європейськими державами. Його монографії містять значний фактологічний матеріал [68].

Інший громадський діяч кін. ХІХ ст. – поч. ХХ ст. С.Новакович у своїй праці „Двадцять років конституційної політики в Сербії. 1883 – 1903” зосередив увагу на державотворчому процесі в Сербії. У центрі його концепції національної історії стоїть сербський народ, призначення якого полягає не тільки у звільненні від турецького панування та в допомозі сусіднім південнослов'янським народам, а й в усуненні будь-яких зовнішніх впливів, хоча С.Новакович характеризував історичні події з ідеалістичних позицій [67].

У брошурі професора Белградського університету „Серби і болгари в Балканському союзі” А. Белича характеризуються наслідки першої балканської війни для сербської держави та відстоюються її територіальні прагнення щодо Македонії. Участь Сербії у війні 1912 – 1913 рр., як уважає А. Белич, була більш результативнішою, ніж Болгарії [61].

Подіям на Балканах 1912 року присвячена праця іншого сербського історика М. Мілоєвича „Рівновага на Балканах” [66], у якій він викладає своє бачення розв'язання територіальних суперечок між Сербією та Болгарією, покладаючи надію в цьому на сприяння Росії.

Серед представників югославської та сучасної сербської історіографії на увагу заслуговують праці В. Чоровича [69], с. Йовановича [64], Ж. Живановича [62], В. Казимировича [65], Д. Янковича [64] та інших. У наукових дослідженнях вчених Сербії переважає думка про те, що саме політика російського уряду та його ставлення до інтересів Сербії як до другорядного суб'єкта в розв'язанні питань балканської політики під час Східної кризи підштовхнула князівство до економічної і політичної залежності від західноєвропейської коаліції, особливо Австро-Угорщини.

У цілому зарубіжні історики вивчали проблеми історії Балкан у межах поставлених завдань та доступної джерельної бази. Періодичні видання України кін. ХІХ – поч. ХХ ст. не були об'єктом їхніх досліджень.

Підбиваючи загальний підсумок у вивченні наукових праць з історії Сербії кін. ХІХ – поч. ХХ ст. та її висвітлення на сторінках періодичних видань Російської імперії, у тому числі України, слід відзначити, що вченими-фахівцями здійснена велика дослідницька робота, передусім у вивченні загальних питань міжнародної політики Росії, великих держав і

Туреччини щодо балканських країн, воєнних конфліктів на Балканах, розвитку державності в південнослов'янських народів. Однак, на нашу думку, висвітлення проблем сербської політичної історії 1878 – 1918 рр. на сторінках періодичних видань залишається недостатньо вивченим. Відсутні спеціальні комплексні дослідження змісту матеріалів преси України, які розкривають й аналізують резонансні події в Сербії 1878 – 1918 рр. та реакцію світової громадськості на них. Усе вищесказане вимагає подальшої наукової роботи в цьому напрямку.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Антонченко Т.В. Періодична преса Києва як джерело вивчення суспільно-політичної історії України (1905 – 1914 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 15 с.
2. Балканская война. 1912 – 1913 гг. – М.: Изд. Н.И. Пастухова, 1914. – 58 с.
3. Балканы в конце XIX – начале XX века. Очерки становления национальных государств и политической структуры в Юго-Восточной Европе/ Ред.кол. М.А. Бирман и др. – М., 1991. – 420 с.
4. Березовський О.М. Українська преса Наддніпрянщини: Пропаганда та відстоювання національних домагань українства (1905 – 1907рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 16 с.
5. Ваколюк Т.О. Балканська політика Росії 1908 – 1913 рр.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02/; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2006. – 21 с.
6. Виноградов В.Н. Процессы образования государств в Юго-Восточной Европе в XIX – начале XX в. (Некоторые проблемы типологии. Соотношение внутренних и внешних факторов) // Балканские исследования. Вып.9. Вопросы социальной, политической и культурной истории юго-восточной Европы.– М., 1984. – С.87–97.
7. Виноградов К.Б. Боснийский кризис 1908 – 1909 гг. – Л., 1964. – 158 с.
8. Винокуров В.С. Роль армии в общественно-политической жизни Сербии в начале XX века (1900 – 1914 гг.): Автореф. дисс. ... к.и.н. – М. : МГУ, 2004.
9. Вишняков Я. В. Майский переворот 1903 г. и развитие сербской государственности // Двести лет сербской государственности: К юбилею начала Первого сербского восстания 1804–1813 гг. СПб., 2005. – С. 201 – 213.
10. Вишняков Я.В. Внеконституционные факторы в развитии сербской государственности// Славяноведение. – 2006. – №1. – С. 15–21.
11. Воробей П.І. З історії української преси в Росії (1905–1914) // Український історичний журнал. – 1971-№10. – С.48–56.
12. Галкин И.С. Дипломатия европейских держав в связи с освободительным движением европейской Турции в 1905–1907 гг. – М.: МГУ, 1960. – 366 с.
13. Гличев И.А. Борьба общественного мнения в России по балканскому вопросу (1908– 1913 рр.). /Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Львов, 1989.
14. Гличев І.А. Балканські війни (1912-1913 рр.) у висвітленні більшовицької преси // Українське слов'язознавство. – 1975. – Вип.12. – С.111–117.
15. Гличев І.А. Балканські війни 1912–1913 рр. в оцінці П. М. Мілюкова // Львівський ун-т. Вісник. Серія історична. – Львів, 1996. – Вип.31: Питання загальної історії. – С.49–56.
16. Гличов І. Балканські війни 1912–1913 рр. в оцінці Л. Троцького// Республіканець. – 1995. – №1 – 2. – С.57–59.

17. Данченко С.И. Борьба за новую конституцию в Сербии и России (80-е гг. XIX в.) // Советское славяноведение. – 1985. – № 2. – С.24–37.
18. Данченко С.И. Развитие сербской государственности и Россия, 1878 – 1903 гг. – М., 1996. – 421 с.
19. Данченко С.И., Карасев А.В. Основные этапы развития сербской буржуазной государственности и Россия (1858–1903) // Балканские исследования. Вып.9 Вопросы социальной, политической и культурной истории юго-восточной Европы.– М.: “Наука” ,1984. – С. 123–137.
20. Дебидур А. Дипломатическая история Европы : священный союз от Венского до Берлинского конгресса, 1814–1878 : пер. с фр. В 2 т. Т. 1 – Ростов н/Д : Феникс, 1995. – 506 с.
21. Жебокрицкий В.А. Болгария накануне Балканских войн 1912–1913 гг. – К.: Изд. КГУ, 1960. – 250 с.
22. Ігнатієнко В. Бібліографія української преси. 1816–1916/ Укр. н.-д. ін-т книгознавства: Праці бібліогр.секції. – Х.;К.: ДВУ, 1930. – 286 с.
23. Ігнатієнко В. Історія української преси та її вивчення // Бібліологічні вісті. – 1923. – Ч. 3. – С. 21–26.
24. Кострикова Е.Г. Русская пресса и дипломатия накануне первой мировой войны, 1907-1914. / РАН. Ин-т рос. истории. – М., 1997. – 176 с.
25. Крупський І. В. Проблеми "білих плям" в історії української журналістики третього періоду національно-культурного відродження (кін. XIX – 20 рр. XX ст.). // Українська журналістика і національне відродження / Зб. наук. праць. – К., 1992. – С. 39–46.
26. Курчатова О. М. Военный переворот 1903 г. в Сербии: истоки и сущность // Военно-исторические исследования в Поволжье. Сб. науч. тр. – Саратов, 2006. – Вып. 7. – С. 152–156.
27. Курчатова О. М. Переворот 1903 г. в Сербии и его оценка основными политическими силами России (по материалам российской прессы) // Новый век: история глазами молодых. Сб. науч. трудов аспирантов и студентов. – Саратов, 2006. – Вып. 4. – С. 41–45.
28. Лисов О.О. Сербія в системі міжнародних відносин в Європі (кінець XVIII - 70-ті роки XIX століття): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2001. – 19 с.
29. Мілюков П.Н. Балканский кризис и политика Извольского. – СПб., 1910.–404 с.
30. Морозов А.В. Политика России и европейских держав на Балканах в период подготовки сербо-болгарского договора 1912 г. // Вестник Московского университета., сер. История – М. 1978. – №1. – С. 17–27.
31. Нарочницкая Л.И. Россия и национально-освободительное движение на Балканах, 1875–1878 гг. – М.: Наука, 1979. – 144 с.
32. Нечиталюк М. Ф. Методологічні проблеми історико-журналістських досліджень. // Українська журналістика: історія і сучасність / Тези наук.-дослід. конф. 9–10 грудня 1993 р. – Львів, 1993. – С. 17–22.
33. Нечиталюк М. Ф. На шляху до багатотомної історії української журналістики. // Українська періодика: історія і сучасність / Допов. та повід. четвер. Всеукр. наук.-теорет. конф. 19–20 груд. 1997. – Львів, 1997. – С. 12–20.
34. Никитин С. А. Очерки по истории южных славян и русско-балканских связей в 50–70-е годы XIX в. – М.: Наука, 1970. – 328 с.
35. Никифоров К.В. Парламентаризм в Сербии в XX веке// Славяноведение. – 2004. – № 3. – С. 8–20.

36. Нюркаева А.З. Майский переворот 1903 г. В Сербии (его причины и последствия)// Вопросы истории. – 1977. – №7. – С. 67–78.
37. Олешко Н.П. Український національно-визвольний рух у Галичині на початку ХХ ст. та українська преса Наддніпрянської України: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2006. – 16 с.
38. Писарев Ю.Г. Великие державы и Балканы накануне первой мировой войны. – М., 1985. Історія української дожовтневої журналістики / За ред. О. Дея, М. Нечиталюка. – Львів: Вища школа, Вид-во при ЛДУ, 1983. – 512 с.
39. Писарев Ю.Г. Освободительное движение югославских народов Австро-Венгрии в 1905–1914 гг. – М., 1962. – 359 с.
40. Погодин О.А. История Сербии. – Спб., 1909. – 164 с.
41. Погодин О.А. Славянский мир. Политическое и экономическое положение славянских народов перед войной 1914 г. – М., 1915. – VIII. – 420с.
42. Позина Е.С. Русско-сербские отношения накануне Балканских войн (1908–1912 гг.). Автореф. дис... канд. ист. наук. – К., 1974. – 15 с.
43. Половинчак Ю.М. Борьба газеты "Киевлянин" з українством наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2007. – 23 с.
44. Романюк М. М. Історія української преси: проблеми періодизації // Збірник праць науково-дослідного центру періодики. – Львів, 1993. – Вип. 1. – С. 6–14.
45. Рудий Г.Я. Періодика України як об'єкт джерелознавчого дослідження української культури (1917 – 1920 рр.): Автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.06 / НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського.–К., 2004.–33 с.
46. Рябинин А.А. Балканская война. Спб.: Общество Ревнителей военных знаний, 1913. – 84 с.
47. Самчук В.Л. Південнослов'янські країни у політиці європейських держав періоду балканських криз 80-х років ХІХ ст.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Чернів. держ. ун-т ім. Ю.Федьковича. – Чернівці, 1999. – 20 с.
48. Сургай Г. І. Періодичні видання на Україні в роки нового революційного піднесення (1910–1914). // Вісник Київ. держ. ун-ту. Серія історія. – К., 1975. – Вип. 17. – С. 34–40.
49. Тейлор А. Дж. П. Борьба за господство в Европе 1948–1918 гг. – М.: Изд. иностранной литературы, 1958. – 644 с.
50. Терехов В.К. Сербия и Румелийский переворот 1885 года// Проблемы всеобщей истории. – М., 1973. – С.230–252.
51. Федченко П.М. Матеріали з історії української журналістики, вип.1. – К., 1959. – 338 с.
52. Фей С. Происхождение мировой войны. – М., 1934. – Т.1. – 465 с.
53. Фрейдзон В.И. Исторические корни и сущность югославизма ХІХ в.// Новая и новейшая история. – 1997. – №3. – С. 31–46.
54. Шемякин А.Л. Идеология Николая Пашича. Формирование и эволюция (1868–1891). – М.: Издательство “Индрик”, 1998. – 448 с.
55. Шемякин А.Л. Никола Пашич// Вопросы истории. – 2002. – №2. – С.62–90.
56. Шемякин А.Л. Обречённая конституция: сербский устав 1888 г.// Новая и новейшая история. – 2002. – №4. – С. 64–81.
57. Шемякин А.Л. Политические партии в независимой Сербии (1881–1914) // **Человек на Балканах: государство и его институты:** гримасы политической модернизации (последняя четверть ХІХ - начало ХХ в.): (сборник статей). – Спб., 2006. – С.199-215.

58. Шемякин А.Л. Сербское общество последней трети XIX – XX вв. Глазами русских наблюдателей // Славяноведение. – 2004. – № 3.– С. 21–32.

59. Якушкін В. Балканские войны и их результаты. – М., 1914. – 25 с.

60. Яцина О.А. Національно-культурний рух 1907–1914 років і українська преса: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 /Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Х., 2002. – 16 с.

61. Белич А. Сербь и болгары в Балканском союзе. – СПб., 1913. – 85 с.

62. Живановић Ж. Политичка историја Србије. – Београд, 1924.

63. Јанковић Д. О политичким странкама у Србији XIX века. – Београд. – 1951.

64. Јовановић Сл. Влада Милана Обреновића. Књ. I–III. – Београд, 1934–1936.

65. Казимировић В. Никола Пашић и његово доба 1845–1926. – Београд, – 1990.

66. Милојевић М. Балканска равнотежа. Политична расправа. – Београд, 1913.

67. Новаковић С. Двадесет година уставне политике у Србији 1883–1903, Књижаеница С. Б. Цвијановића, Београд 1912. – 336 с.

68. Ристић. Ј. Спољашњи одношаји Србије новијег времена: прва књига: 1848–1860 / Јов. Ристић. – Београд, 1887. – 447 с.: друга књига: 600 с.

69. Ђоровић В. Историја српског народа. Рукопис припремили за штампу Ненад Љубинковић Ирена Арсић – Прва књига – ГЛАС СРПСКИ Бања Лука Ars Libri Београд, 1997.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Чернік Світлана Дмитрівна – викладач кафедри правознавства КДПУ ім. В. Винниченка, аспірантка Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України.

Наукові інтереси: політична історія Сербії 1878 – 1918 рр. на сторінках українських періодичних видань.